KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALADAG SHAXSLARARO MUNOSABATNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK TOMONLARI

Yorqinoy Botirova
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Muxlisa Osganova
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kichik maktab yosh davri va yoshga doir psixologik xususiyatlar, kichik maktab yoshida shaxslararo munosabatlarni shakillantirish va shaxslararo munosabatlarga empatiyani ta’siri yoritib berilgan.*

Kalit so‘zlar: *shaxs, kichik maktab yoshi empatiya, emotsiya, ijtimoiy empatiya, muloqot.*

O‘zaro munosabatlarga kirishayotgan tomonlar munosabatdan ko‘zlaydigan asosiy maqsadlari – o‘zaro til topishish, bir-birini tushunishdir. Bu jarayonning murakkabligi, kerak bo‘lsa, “jozibasi”, betakrorligi shundaki, o‘zaro bir xil til topishish yoki tomonlarning aynan bir xil o‘ylashlari va gapirishlari mumkin emas. Agar ana shunday vaziyatni tasavvur qiladigan bo‘lsak, bunday muloqot eng samarasiz, eng beta’sir bo‘lgan bo‘lar edi. Masalan, tasavvur qiling, uzoq vaqt ko‘rishmay qolgan do‘stingizni ko‘rib qoldingiz. Siz undan hol-ahvol so‘radingiz, lekin u tashabbusni sizga berib, nimaiki demang, sizni ma’qullab, gapingizni qaytarib turibdi. Bunday muloqot juda bemaza bo‘lgan va siz ikkinchi marta o‘sha odam bilan iloji boricha rasman salom-alikni bajo keltirib o‘tib ketavergan bo‘lardingiz. Ya’ni, muloqot faoliyati shunday shart-sharoitki, unda har bir shaxsning individualligi, betakrorligi, bilimlar va tasavvurlarning xilma-xilligi namoyon bo‘ladi va shunisi bilan u insoniyatni asrlar davomida o‘ziga jalb etadi. Amerikalik olim Uolter Lippman har bir inson qalbining o‘ziga xosligi va buning muloqotda namoyon bo‘lishiga ishora qilib shunday yozgan edi: “Hamma bir xil fikr yuritgan yerda, hech kim ko‘p o‘ylamaydi”, ya’ni, odamlarning muloqotga intilishlarining asosida yotgan birlamchi motiv ham aynan suhbatlar mobaynida turlicha qarashlarga ega bo‘lish, o‘z fikrlarini takomillashtirishdir. Psixologiya fanida keng ko‘lamli, ko‘p qirrali, majmuaviy xususiyatga ega bo‘lgan kategoriyalardan (kognitiv, konativ, affektiv) biri ekanligidan kelib chiqqan holda, shuningdek, affektiv (emotsional-hissiy) holatlarning bir ko‘rinishi (shakli, jarayoni) tariqasida empatiya tushunchasiga, definitsiyasiga yondashiladi. Ko‘pincha empatiya (hamdardlik, ichdan his qilishlik) deganda aniq shaxsni boshqa odamlarning emotsional-hissiy holatlarini mazkur davrda anglash (tushunish), ularning ichki va tashqi kechinmalarini (favquloddagi vaziyatini) shaxsan o‘zida aks ettirish qobiliyati (uquvchanligi), aynan shu voqelikni o‘zida sinab ko‘rish tushuniladi. Boshqa odamga hamdardlik bildirish, hissiyotida namoyon etish, shu vaziyatga bevosita kirish (tushish) ijtimoiy-psixologik nuqtai nazaridan shuni o‘zida mujassamlashtiradiki, ko‘pincha unga (quvonch yoki iztirob sub’ektiga) rahmi kelish yoki uning xatti-harakatlaridan qoniqish bilan

cheklanibgina qolmasdan, balki u bilan shaxs emotsiyasining quvonch, azoblanish, g‘azab va boshqa hislarini chuqur iztirob chekish bilan umumiy ruhiy kechinmalar orqali birdamlikni namoyish etishning fenomeni sifatida yakunini topadi. Agar shunga o‘xshash emotsional-hissiy holatlar, kechinmalar insonni ruhan qiynoqqa solsa (unga ruhan azob bersa), u holda bizda yoki muayyan shaxsda ulardan (iztiroblardan) forig‘ bo‘lishga yordam beruvchi harakatga (vositaga) nisbatan kuchli ehtiyoj uyg‘onadi va u haqiqatga aylana boradi.

Shuni alohida ta’kidlash joizki, psixologiya tarixi fanida empatik alturizm nazariyasi bo‘lib, u odam (shaxs) altruizmini iztiroblarining ikkiyoqlamaligini (goho salbiy, goho ijobiy ko‘rinishini) aks ettiruvchi terminlar orqali tushuntirib keladi. Mazkur psixologik nazariyaga binoan, biz hamdardlik his-tuyg‘usi ro‘yobga chiqargan shaxsiy (o‘z) iztiroblaridan halos bo‘lishga muhtojlik sezgan odamlarga ko‘mak (yordam) beramiz. Buning uchun esa trening, maxsus mashg‘ulotlar, psixoterapevtik seanslar, psixodrama, artterapiya, psixokorreksiya vositalaridan unumli foydalanish maqsadga muvofiq. Bu o‘rinda hamdardlik (qayg‘udoshlik), quvonchdoshlik (o‘zgalar sevinchi yoki quvonchiga sheriklik), xush kechinma (ijobiy), noxush kechinma (salbiy) kabi psixologik terminlarni tatbiq etish ayni muddaodir.

Bundan tashqari, psixologiya fanida “ijtimoiy empatiya” tushunchasi (so‘z birikmasi) ham qo‘llanilib kelinadi va u o‘ziga xos xususiyatlari, mohiyati, ta’rifi bilan boshqa ko‘rinishlardan tafovutlanadi. Bizningcha, ijtimoiy empatiya deganda boshqa odamga emotsional kechinmani namoyon etuvchi ijtimoiy idrokning mexanizmi tushuniladi. Empatiya bir odamning boshqa bir shaxs hamdardligiga aks-sado shaklida ro‘yobga chiqishidir. Boshqacha so‘z bilan aytganda, emotsional-hissiy ichki aks-sado orqali odamlar boshqalarning ichki holatini bilishga intiladilar. Empatiya tevarak-atrofni shaxs qanday baholayotganini o‘zida bevosita aks ettirish (his qilish), unda boshqa inson ichki kechinmasining vujudga kelishi, o‘zini (o‘zligini) to‘g‘ri tasavvur qilish ko‘nikmasiga asoslanadi.

Empatiyaning ifodalanishi va uning shakllari (his qilish, sezish, hamdardlik, qayg‘udoshlik, quvonchga oshnolik, quvonchdoshlik) ko‘pincha shaxsning tabiiy (irsiy, genetik) xususiyatlari, jumladan, uning zehniga, iste’dodiga, talantiga, tarbiya (muhit) shart-sharoitlariga, insonning hayot va faoliyatiga, uning emotsional-hissiy tajribasiga bog‘liq. Xuddi shu bois, empatiya o‘zaro ta’sir o‘tkazish jarayonida muomalada vujudga keladi, kechadi, shakllanadi va rivojlanadi (takomillashadi).

Kichik maktab yoshi – bu bolaning shaxsida yuz beruvchi ijobiy o‘zgarishlar va yangiliklar davridir. Shuning uchun ham, mazkur yosh bosqichida har bir bola tomonidan amalga oshiriladigan muvaffaqiyatlar darajasi ancha muhim hisoblanadi. Agarda bola bu davrda yangi qiziqishlarning quvonchini his qilmasa, o‘z imkoniyatlari va qobiliyatlarida o‘ziga bo‘lgan ishonchga ega bo‘la olmasa , u holda keyinchalik buni o‘z tengdoshlari bilan shaxsiy o‘zaro munosabatlar tuzilmasidagi o‘rinni to‘g‘rilash ham qiyin bo‘ladi. Bola tomonidan o‘zlashtiriladigan va qo‘llaniladigan samarali muloqot vositalari birinchi navbatda atrofdagi insonlarning unga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Muloqot ijtimoiy munosabatlarning o‘ziga xos maktabi bo‘lib boradi. Turli-tuman uslublarini turli xil uslublarini o‘rgana boradi.

Har qanday jamoada bo‘lgani kabi, o‘quvchilar jamoasida ham jamoa a’zolari ob’ektiv ravishda umumiy jamoaviy maqsad, vazifalar, qiziqish va ehtiyojlardan tashqari mavjud shaxsiy qiziqishlari zamirida jamoada norasmiy munosabatlar tizimini vujudga keltiradilar. Guruhdagi norasmiy munosabatlar guruh kayfiyatiga o‘ta kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biridir. Bunday munosabatlarning ta’sir doirasdan ancha kengdir, ularning barqarorligi ham odatda yuqori bo‘ladi. Shuning uchun o‘qituvchi o‘quvchilar jamoasidagi norasmiy munosabatlarni boshqarish muammosiga alohida e‘tibor bilan yondashishi kerak.

Xulosa o‘rnida ayish mumkinki:

-shaxsda empatiyaning namoyon bo‘lishida atrofdagi insonlar jamoasi muhim ro‘l o‘ynashi mumkin;

-empatiya insonlarning bir-birini tushunishi va qo‘llab-quvvatlashi natijasida yuzaga kelishi kuzatiladi;

-kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning ta’limiy faoliyatlarining negizida empatiya hissi qaror topishi mumkin;

-kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda jamoa munosabatlarini qaror topishi ularda empatiyaning kuchayishiga olib kelishi ehtimol.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1.Мясищев В.Н. Психология отношений: Избр. психол. труды. Воронеж, 2005.
2. Немов Р.С. Психология. В 3-х томах. Т.2. -М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. 2000г.
3. Коломинский, Я.Л. Социальная психология школьного класса: научно-метод. Пособие для педагогов и психологов / Я.Л. Коломинский. - Минск: ООО «ФУА информ», 2003